

УДК 159.9.072

Палагнюк О. В.

ТРЕНІНГ АКТУАЛІЗАЦІЇ ХРИСТІЯНСЬКИХ НАСТАНОВЛЕНЬ ЯК ЧИННИКА ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Палагнюк О. В. Тренінг актуалізації християнських настановлень як чинника формування соціальної відповідальності особистості. У статті подано теоретичне обґрунтування та опис тренінгової програми актуалізації християнських настановлень як чинника формування соціальної відповідальності особистості «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу». Представлено завдання, структуру, методи і форми роботи, специфіку процесу реалізації тренінгу. Подано опис результатів його реалізації та визначено ефективність і доцільність подальшого застосування. Доведено, що практична реалізація позитивного впливу релігійного чинника може стати основою формування соціальної відповідальності особистості як одного з провідних соціально-психологічних механізмів самоорганізації суспільного життя. Визначено перспективи подальших досліджень у контексті пошуку шляхів та умов виходу з системної суспільної кризи, де сутнісним показником зрілості виступає соціальна відповідальність особистості.

Ключові слова: криза ідентичності, соціальна відповідальність особистості, християнські настановлення особистості, соціально-психологічний тренінг, духовна криза, соціальне утриманство, соціально-економічна залежність, світоглядні настановлення.

Палагнюк О. В. Тренінг актуализации христианских установок как фактора формирования социальной ответственности личности. В статье представлено теоретическое обоснование и описание тренинговой программы актуализации христианских установок как фактора формирования социальной ответственности личности «Быть собой – это быть ответственным за свою свободу». Представлены задачи, структура, методы и формы работы, специфика процесса реализации тренинга. Представлено описание результатов его реализации и определена эффективность и целесообразность дальнейшего применения. Доказано, что практическая реализация положительного влияния религиозного фактора может стать основой формирования социальной ответственности личности как одного из ведущих социально-психологических механизмов самоорганизации общественной жизни. Определены перспективы дальнейших исследований в контексте поиска путей и условий выхода из системного общественного кризиса, где сущностным показателем зрелости выступает социальная ответственность личности.

Ключевые слова: кризис идентичности, социальная ответственность личности, христианские установки личности, социально-психологический тренинг, духовный кризис, социальное иждивенчество, социально-экономическая зависимость, мировоззренческие установки.

Постановка проблеми. Трансформаційні процеси в нашому суспільстві нерідко супроводжуються психопатологічними станами, які в науковому дискурсі пов'язують з факторами беззахисності, розчарування, втрат, провин, подавленої агресивності, самообвинувачення, порушень в системі особистісних відношень. Окремо діє фактор відсутності взірців – етико-культурних, професійних і психолого-типологічних. Саме руйнування традиційної системи цінностей, кризи ідентичності вважають головною проблемою сучасного суспільства [1; 2; 5; 6; 10]. Разом із тим, рівень розвитку цивілізованості суспільства визначається насамперед рівнем розвитку всебічної психологічної, професійної і культурної спеціалізації [2; 6].

Визначення сутності, чинників та шляхів виходу з системної суспільної кризи (яка потребує значною мірою соціально-психологічного її осмислення та відповідного вирішення) напряму пов'язане з комплексним аналізом життєвої кризи особистості, що перебуває на перетині макро- і мікросвіту, «торує свій життєвий шлях» у цьому психосоціальному просторі (К. О. Альбуханова-Славська, С. В. Баранова, М. Й. Боришевський, В. О. Васютинський, О. Г. Злобіна, О. І. Климишин, Т. М. Крайчинська, Т. М. Титаренко, В. О. Татенко) [1; 4; 6; 10, с. 37-58, 89-108; 12]. При тому, важливо зазначити, що розвиток суспільства безпосередньо пов'язаний з розвитком свідомості і здібностей окремої людини, з формуванням її світогляду та навпаки [3; 4; 5; 6; 12].

Отож, перед психологічною наукою і практикою постало завдання створення умов для формування в особистості здатності покладати на себе відповідальність за власні дії, бути самодетермінованим суб'єктом власного життя (К. О. Альбуханова-Славська, С. В. Баранова, І. В. Жадан, А. Маслоу, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, К. Роджерс, Т. М. Титаренко, Е. Фромм та ін.) [1; 6; 10].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основними соціально-психологічними регуляторами процесу становлення соціальної зрілості, чинниками формування соціальної та особистісної відповідальності, а одночасно, і показниками становища людини в суспільстві й структурі історичного процесу виступають ціннісні орієнтації, соціальні норми й настановлення (атитюди). Вони визначають тип свідомості, характер діяльності, специфіку проблем, потреб, інтересів, очікувань молоді, типові зразки поведінки. Іншим чинником впливу на особистість, на формування її психосоціальної зрілості, соціальної відповідальності виступає колективне несвідоме, соціетальна психіка, архетипна підкладка соціуму, трансцендентна метадуховність [3; 11; 12]. Разом вони створюють можливості повернення соціального

суб'єкта до самого себе, а відтак – і до нормального життя, досягти «автентичності, передбачаючи переживання самототожності і самоідентичності» (О. А. Донченко, В. Жуковський, Г. Кжистечко, А. Маслоу, Н. В. Хазратова) [6; 11; 12]. Натомість стан кризи супроводжується переоцінкою цінностей, депресією, відчуттям вини [7; 10].

Разом із тим, вчені відмічають, що в Україні панують і авторитарні ціннісні орієнтації, внаслідок чого люди часто відмовляються від будь-якого вибору, перетворюючись на пасивний об'єкт владно-ідеологічних та інформаційно-споживацьких впливів [4; 6]. Аналіз соціально-психологічної літератури показує, що кризове суспільство активізує в масовій свідомості цінності самозбереження задля елементарного виживання, виштовхуючи на периферію духовні орієнтири, цінності вищого гатунку, роблячи людину заручником матеріальних аспектів буття (А. Вовк, Л. Гридковець, О. Донченко, О. Злобіна, В. Жуковський, М. Карватковська, Д. Крок, І. Лановенко, Л. Лепіхова, Б. Лазоренко, І. Прокопчук, О. Роман, М. Слюсаревський, Н. Соболева, Т. Титаренко, О. Штепа, О. Яремко) [6; 10, с. 37–58; 11; 12].

Ключовим питанням у контексті визначення шляхів та способів формування соціальної відповідальності особистості (надалі СВО), а тому і виходу з кризи виступає виокремлення свого роду алгоритму, механізмів внутрішнього «відродження» особистості, що є також шляхом становлення особистісної зрілості на основі інтегративності, цілісності, духовної єдності людини (Г. Дьяконова, О. А. Донченко, О. Г. Злобіна, О. Я. Кляпець, Б. П. Лазоренко, Т. О. Ларіна, Л. А. Лепіхова, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Н. В. Хазратова, В. Д. Шульга, К. Ясперс та інші) [6; 10, с. 89–108; 12].

Ряд дослідників стверджують, що єдиним виходом із кризи, в якій перебуває сучасне українське суспільство, є духовне (релігійне) відродження українців [3; 4; 8]. Адже релігійний світогляд, духовність виступають не лише залученням до загальнолюдських цінностей, а й досить вагомою частиною нашого світогляду. З позиції психології релігії, християнські настановлення й самонастановлення як базова позиція духовного зросту особистості, є природними законами, присутніми у кожній особі, а їх дотримання залишається формальним без релігійної Віри [4; 7; 11]. Разом із тим, українське суспільство, на переконання низки науковців, в цілому існує поза моральними авторитетами, переживає духовну кризу [6]. Н. Савелюк і Г. Свідерська на основі результатів емпіричного дослідження стверджують, що найбільша частка українців довіряють і визнають найавторитетнішою саме Церкву (62%) [7; 8]. Така суперечність актуалізувала нашу увагу на проблемі християнської релігійності в цілому, а християнських релігійних настановлень (соціально орієнтованих) зокрема, серед студентів.

Мета статті полягає в обґрунтуванні тренінгової програми актуалізації християнських настановлень у контексті формування соціальної відповідальності особистості та перевірки ефективності й доцільності її застосування на практиці.

Виклад основного матеріалу і результатів дослідження. На основі результатів теоретичного та емпіричного досліджень нами було визначено основну емпіричну модель формування СВО: соціальне утриманство (соціально-економічна залежність), яка пов'язана з проблемними морально-психологічними аспектами: показовим альтруїзмом, соціальними стратифікаційними настановленнями, егоїстичним самовиправданням через християнські настановлення (надалі ХН) і механізмом соціокультурного «приєднання» – екстернальність. Проте також на статистично значущому рівні респондентам притаманна християнська суспільно-правова позиція (ХСПП) як протилежна за сутністю життєва стратегія особистості. Узагальнення вищезазначеного вказує на те, що студенти переживають життєву кризу, сутнісні характеристики якої виступають основою дослідження шляхів та способів формування СВО. Відтак практична реалізація позитивного впливу релігійного чинника та врахування негативного впливу проблемних морально-психологічних аспектів може стати основою формування СВО, внутрішньої її узгодженості, а відтак і одним з провідних соціально-психологічних механізмів самоорганізації суспільного життя.

Зазначене було реалізоване нами в межах процедури формувального етапу дослідження. Було розроблено програму, мета якої полягала у гармонізації соціально-психологічного та душевно-духовного розвитку особистості (через становлення особистісної та актуалізацію СВО). Досягнення зазначеної мети реалізувалось через вирішення наступних завдань програми: усвідомити наявність проблеми безвідповідальності (системної кризи в суспільстві), ознайомити з феноменологією соціальної відповідальності особистості, особливостями її формування; актуалізувати потреби пізнання себе як «господаря» (автора, суб'єкта) свого життя; навчати учасників тренінгу виявляти сильні і слабкі сторони власного особистісного розвитку (можливості та перешкоди, «чисті і каламутні джерела»); унормувати самоставлення та самооцінку; сприяти самоакцептації та становленню позитивної «Я-концепції» («Концепції свободи»); розвивати вміння позитивно спілкуватись (з собою, з іншими, зі світом, з Богом), формувати позитивні міжособистісні відносини; оптимізувати процес формування адаптаційних можливостей (ресурсів); актуалізувати, розвивати та закріпити вміння розв'язувати (долати) складні життєві ситуації, ставити (життєві) цілі та завдання, застосовувати активні, позитивні (конструктивні) копінг-стратегії – обирати активну життєву та соціальну позицію; оптимізувати рефлексивні уміння учасників; сприяти осмисленню учасниками соціальності як потреби і можливості самореалізації; прийняттю відповідальності за власне життєреалізування як особистого вкладу в розвиток суспільства;

формувати стійке прагнення до досягнення поставленої мети; розвивати особистісну інтернальність; активізувати психологічну готовність до соціальної активності; формувати зорієнтованість учасників на інтегративність як здатність до об'єднання суб'єктності та вчинковості особистості (внутрішньої самоузгодженості, єдності); сприяти підвищенню рівня особистісної та активізації механізмів СВО.

Програма формування СВО створювалась на основі кількох підходів: особистісно-орієнтованого; діалогічного; когнітивно-поведінкового; особистісного інтерсуб'єктного та екзистенційно-рефлексивного; холистичного; суб'єктно-чинкового, представники кожного із яких відстоюють різні позиції щодо особистості та її розвитку і становлення. Реалізація зазначених підходів та розробленої програми формування СВО вимагає урахування основних методологічних принципів, де специфічними виступають такі: принцип особистісної активності людини, що реалізується у двох площинах: горизонтальній (середовищі діяльній самореалізації й індивідуального самоствердження) та вертикальній (духовне зростання людини в онтогенезі і визначає її ціннісно-цільові пріоритети у стосунках із Творцем), через формування психологічної мотивації і готовності до соціального служіння на основі реалізації християнських настановлень); принцип орієнтації на «Я-ТИ-МИ режимну» систему стосунків на паритетних (діалогічних) засадах. У структурному плані програма містить психологічний тренінг, курс міні-лекцій (6), психологічне консультування і тематичний відео-лекторій (21 фільм українського та зарубіжного виробництва), до якого включені науково-популярні та художні відеофільми. Складові програми формування СВО якнайкраще відповідають умовам здійснення ефективного розвивального впливу на особистість молодих людей та є основною формою взаємодії, необхідною умовою інтеріоризації знань і поглядів, тобто перетворення їх у надбання особистості, у переконання, набуття учасниками певного «нового» знання (Г. М. Грановська, О. В. Гніздилов, О. І. Головаха, В. А. Крайчинська, Ю. Лановенко, Л. Н. Собчик, Г. У. Солдатова, Т. М. Титаренко, О. С. Штепа, Н. В. Чепелева та ін.) [5; 9; 10, с. 89–108, 233–253]. Саме тому результатом теоретико-методичного пошуку шляхів здійснення ефективного психологічного впливу щодо сприяння активізації у молоді позитивних морально-психологічних аспектів формування СВО, що ґрунтуються на психосоціальних характеристиках релігійної сфери життя особистості, стала розробка відповідного соціально-психологічного тренінгу «Формування соціальної відповідальності особистості» (або «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу»). При розробці плану та програми психологічного тренінгу ми використовували теоретичні положення та практичні напрацювання з проблем організації та проведення групових тренінгових занять у психокорекційній психології (І. С. Булах, О. В. Гніздилова, О. І. Головаха, Г. М. Грановської, В. А. Крайчинської, Ю. Лановенко, С. Д. Максименка, Л. А. Петровської, Л. Н. Собчик, Г. У. Солдатової, Т. М. Титаренко, О. С. Штепи, В. Хомик К. Фопеля, й ін.) [9; 10]; психотерапії та консультуванні (О. Ф. Бондаренка, Дж. Бьюдженталю, С. В. Васильківської, А. А. Васильченко, М. В. Воронова, О. В. Василькової, В. В. Знакова, З. Г. Кісарчук, З. Фрейда, Т. С. Яценко та ін.) [8; 9; 10]. Програма психологічного тренінгу будувалася із урахуванням індивідуальних особливостей розвитку показників СВО студентів, що сприяло зростанню мотивації студентів та їх зацікавленості у покращенні власних результатів розвитку. Теоретичну основу тренінгу склали методи соціально-психологічної діагностики, психологічної допомоги, екзистенційної, когнітивної та кататимно-імагінативної психотерапії (символдрами). Визначення тематичного змісту і добір методичного інструментарію тренінгу обумовлювались завданнями апробованої програми загалом і тренінгу зокрема.

Згідно з логікою формувального експерименту на першому етапі роботи досліджуваним було запропоновано психодіагностичні методики, що дали змогу виявити показники рівнів сформованості СВО та ХН. Вони дозволили також визначити достовірність відмінностей між експериментальною та контрольною групами досліджуваних. Відповідно було сформовано дві групи: контрольну та експериментальну (відповідно по 30 учасників). З метою визначення наявності відмінностей між експериментальною та контрольною групами було використано U-критерій Манна-Уїтні, який є результативним навіть на малих вибірках та не накладає обмежень на розподіл випадкової величини або дисперсію. Для порівняння груп до та після формувального експерименту використовувався T-критерій Вілкоксона. Отримані емпіричні значення U-критерію на цьому етапі дослідження свідчать про відсутність статистично значущих відмінностей між експериментальною та контрольною групами досліджуваних за визначеними показниками.

Тренінг включає 16 тематичних занять/сесій (по одному заняттю щотижня). Тривалість кожного заняття: 4–4,5 години. Термін апробації авторської програми: 72 години (крім індивідуальних консультацій), з урахуванням динаміки змін емпіричних показників впродовж 4 місяців (216 годин). Робота була організована згідно з наступними принципами: гуманізму, конфіденційності, компетентності, відповідальності. Програма містила діагностичну, теоретичну та практичну складові. Мета діагностичної складової: виявлення рівнів СВО та ХН та визначення нами емпіричних показників психологічного впливу. Мета теоретичної складової (курсу міні-лекцій, відео-лекцій): засвоєння учасниками знань із проблем формування СВО. Вказана частина роботи реалізувалася відповідного до наступного плану: «Соціальна відповідальність особистості як соціально-психологічна і духовна проблема»; «Чинники формування соціальної відповідальності особистості»; «Бути собою – це бути відповідальним за своє життя»; «Вплив християнської духовності на формування соціальної відповідальності особистості»; «Формування соціальної

відповідальності особистості в умовах системної кризи суспільства»; «Психосоціальні особливості творчого життєздійснення особистості». Мета практичної складової: формування високого рівня ХН і СВО шляхом активізації її позитивних морально-психологічних аспектів. Тренінг включав у себе чотири основні блоки: діагностичний, цільовий (установчий) – формування активного налаштування учасників на ефективну психокорекційну роботу в групі, співпрацю з ведучим та іншими учасниками; адекватне самопізнання і самовдосконалення; позитивні результати щодо формування соціальної відповідальності особистості; конструктивні зміни в особистому і суспільному житті, корекційно-розвивальний та блок оцінки ефективності корекційних впливів.

Головне завдання групи: навчити учасників саморозкриттю та самоаналізу, вмінно висловлюватися, аналізувати та контролювати свої психічні стани, насамперед, емоційні, проблеми, невдачі та виробляти на цій основі ефективні моделі поведінки. Основні принципи («закони») роботи у групі, визначені і прийняті учасниками на першому занятті: «0:0»; «біля мікрофона»; «тут і тепер»; «Я-висловлювання»; пропонування тільки власної участі; імені; конфіденційності; «ні»; тактовного та доброзичливого ставлення до всіх учасників групи; партнерського (суб'єкт-суб'єктного) спілкування [8; 10]. Загалом, у процесі групової роботи чергувалися рухливі та статичні вправи. Оскільки через зовнішні показники стає можливим відслідкувати і внутрішні психологічні зміни учасників, то варто вказати, що тематично-змістова структура тренінгу відповідно до напрямів розвивального впливу, а також з урахуванням результатів дослідження щодо актуальних та прогнозовано актуальних для студентської молоді потреб, складних життєвих ситуацій, особливостей інтерперсональних відносин тощо включала три етапи: вступну частину (перша сесія); основну, зміст якої складають (п'ятнадцять сесій, спрямованих на досягнення основної мети – підвищення рівня сформованості СВО) та заключну (сесія 16): підведення підсумків тренінгу, оцінка досягнення цілей тренінгу, відповіді на запитання, анкетування. Загалом, упродовж зустрічей учасниками було «пройдено» шлях до себе як господаря свого життя та співучасника соціального, через що досягалася цілісність особистості, її інтегративність, психологічна готовність до вчинку та відповідальності за нього і його наслідки.

Динамічно розгортання тренінгу (і окремих тренінгових занять) як психологічного процесу відбувалось у декількох напрямках: від знайомства з іншими та ситуацією – через пізнання індивідуальних особливостей інших й особливостей ситуації – до усвідомлення себе у власній динаміці змін у ситуації; від актуалізації конкретного досвіду-переживання – через його спостереження-усвідомлення – до рефлексивного узагальнення – зміни переконань, ставлень і цінностей – і до набуття та перевірки на практиці нового поведінкового досвіду. Реалізація визначених етапів роботи та його напрямів забезпечувалась підбором, компонованням та проведенням низки вправ, поєднання яких базувалось на дотриманні загальних правил побудови тренінгових занять, чіткому їх структуруванню (вступна частина – розминка, основна частина – робоча і завершальна частина – підсумкова, релаксаційна). Вибір індивідуальної або групової форм роботи чи їх поєднання зумовлювались індивідуальними особливостями учасників та їхньою налаштованістю, складом групи.

Після перегляду кожного відеофільму зі студентами здійснювалося активне обговорення, що сприяло розширенню світогляду студентів, рефлексії власної відповідальності та її порівнянню з конструктивними та деструктивними, відповідальними та безвідповідальними позиціями героїв відеофільмів. Під час консультацій відбувалося обговорення тих хвилюючих ситуацій у житті юнаків та дівчат, які вони не наважувалися оприлюднювати у присутності учасників тренінгу. В цілому, процес апробації програми дозволив на практиці відслідкувати зовнішні прояви внутрішніх психологічних змін учасників тренінгу та індивідуального консультування. Експериментальна апробація програми формування СВО здійснювалася поетапно.

Після проходження 16 сесій тренінгу з метою перевірки його ефективності з досліджуваними експериментальної групи, згідно з логікою експериментального дослідження, було здійснено повторну діагностику показників – контрольний експеримент. Ефективність тренінгу було проаналізовано за об'єктивними показниками, інформаційною насиченістю та суб'єктивними рефлексивними оцінками учасників. Об'єктивні дані засвідчили якісні зміни в малюнках, що відповідають основним сферам життєвих завдань, та кількісні зміни, що засвідчують позитивну динаміку (зміну) змінних емпіричних показників на вході та на виході з програми, у формулюванні життєвих завдань, у ступені сформованого життєвого завдання, у динаміці суб'єктного самонастановлення в цих сферах до і після тренінгу в бік збільшення. Загалом ефект тренінгу спостерігався на 9 з 11 проаналізованих об'єктивних параметрів (узагальнених показників). Інформативність тренінгу оцінювалася його учасниками за 3-бальною шкалою, також давалася оцінка можливості використання отриманої інформації в подальшому житті. Суб'єктивна оцінка тренінгу включала загальну оцінку, набуття нового досвіду та зміни в житті, що їх учасники пов'язували з участю в тренінгу.

Ефективність апробованої програми підтверджено шляхом порівняння даних контрольних та експериментальних груп досліджуваних. Обробка отриманих експериментальних даних проводилася за допомогою методів описової статистики та Т-критерію Уїлксона, який дає змогу порівняти показники, виміряні у двох різних умовах на тій самій групі досліджуваних, та встановити не тільки ступінь їх

вираження, але й напрями змін (інтенсивність зсуву у кожному напрямі). Нульові зсуви не розглядались, що зменшило кількість спостережень на кількість зсувів.

У досліджуваних експериментальній групі статистично значущо підвищився рівень соціальної відповідальності (значення показника «Загальна шкала соціальної відповідальності» ($T = 10, p < 0,001$) змістилося до діапазону високих значень), в основному за рахунок підвищення показників/шкал: «Рефлексія на морально-етичні ситуації» ($T = 0, p < 0,001$); «Інтуїція у морально-етичній сфері» ($T = 5,5, p < 0,001$), «Альтруїстичні емоції» ($T=33, p=0,004$) та «Морально-етичні цінності» ($T=22, p < 0,001$), які змістились до діапазону значень вище за середній. Як видно з табл. 1., зсуву в напрямі підвищення на статистично значущому рівні зазнав і показник «Християнські настановлення» ($T=5,5, p < 0,001$). Доцільно припустити, що таке підвищення показників соціальної відповідальності та християнських настановлень пов'язане також із зсувом у напрямі зниження показників інших світоглядних настановлень: «Споживацькі настановлення» ($T=318,5; p < 0,001$), «Правові настановлення (не правові)» ($T=334,5, p < 0,001$), які змістившись до діапазону зі знаком «-», набули протилежного значення: не споживацькі й правові, що перебувають у діапазоні високих значень; «Авторитарні настановлення» ($T=275, p < 0,001$), які змістились до діапазону зі знаком «-» і набули протилежного значення у діапазоні середнього. У контрольній групі статистично значущих змін після проведеного експерименту практично не виявлено.

Таблиця 1

Статистично значущі відмінності в експериментальній групі досліджуваних до та після проведення формувального експерименту (за T-критерієм Уїлкоксона)

Досліджувані показники	Експериментальна група		T	P
	До	Після		
Шкала 1. Рефлексія на морально-етичні ситуації	1,81	3,42	0	<0,001
Шкала 2. Інтуїція у морально-етичній сфері	2,65	4,04	5,5	<0,001
Шкала 3. Екзистенцій на відповідальність	2,23	2,38	93,5	0,438
Шкала 4. Альтруїстичні емоції	2,58	3,69	33	0,004
Шкала 5. Морально-етичні цінності	2,38	3,81	22	<0,001
Шкала 6. Шкала неправди	1,27	1,04	120	0,288
Загальна шкала соціальної відповідальності	12,92	18,31	10	<0,001
Християнські настановлення	8,35	12,58	5,5	<0,001
Авторитарні настановлення	0	-2,88	275	<0,001
Споживацькі настановлення	-2,19	-4,88	318,5	<0,001
Правові настановлення (неправові)	-1,27	-4,77	334,5	<0,001

Оцінювання тренінгових занять їх учасниками здійснювалось як поточне, так і підсумкове. Для вивчення суб'єктивних оцінок учасників по завершенні кожного заняття використовувалися щоразу інші методи (домашнє завдання, ведення щоденника «Я на перехресті особистісного і суспільного вимірів», есе на теми, передбачені програмою курсу, барометр, мішень, колаж тощо) і форми роботи (інтерв'ю, групове обговорення чи дискусії). Отримана інформація була індивідуальною, творчою, малоструктурованою і стандартизованою, при обробці потребувала кваліфікованої інтерпретації. Інтерпретація добутих даних була спрямована на отримання відповіді на запитання: чи досягнуто мети навчання з точки зору учасників тренінгу? При груповому обговоренні провідною задавалася схема-структура, в якій зазначалися моменти, на які треба звертати увагу при власній оцінці. Так, проведення «поточного контролю» дало змогу виявити гнучкість в організації занять, «налаштовувати» програму на конкретну групу, мобільно оцінювати ефективність нових вправ, тренінгових матеріалів і методів.

У процесі реалізації програми досягнуто поставлених завдань та очікуваних результатів згідно з визначеною метою. Підтверджено також ефективність апробованої програми шляхом порівняння даних контрольних та експериментальних груп досліджуваних. Як засвідчують отримані дані, у досліджуваних експериментальній групі відбулись бажані статистично значущі зміни за майже усіма показниками ($p < 0,001$), які підтвердились при повторній перевірці. При здійсненні повторних діагностичних процедур позитивні зміни за об'єктивними показниками ефективності формувальної роботи збереглись, що підтверджено також аналізом суб'єктивних показників ефективності формувального впливу та оцінкою його інформаційної насиченості.

Висновки. Доцільно наголосити, що основою формування соціальної відповідальності особистості стали саме ХН та ціннісні позиції, що їм відповідають, які розглядались феноменологічно на перетині зовнішнього та внутрішнього, поведінки та інтимно-особистісного явища. Таким чином, нами ретельно підбирались методи і форми роботи, як також і тривалість корекційно-розвивального процесу. В цілому, до

програми тренінгу вийшли методи, що здебільшого мали комплексне призначення, тобто були часто спрямовані на роботу стосовно кількох об'єктивних показників її ефективності.

Отримані дані є достатньо вагомим показником ефективності розробленої нами програми формування СВО «Бути собою – це бути відповідальним за свою свободу». Результати її впровадження в роботу ЗДО, у навчально-виховний процес вищих навчальних закладів, у роботу курсів підвищення кваліфікації фахівців різних галузей засвідчили її результативність, а відтак – доцільність подальшого практичного застосування. За кожним із намічених напрямів роботи, за якими було досягнуто статистично значущих емпіричних змін, нами було підбрано методи та прийоми, що реалізовувались на різних рівнях активності кожного учасника окремо і групи в цілому. Зокрема, над кожним з дев'яти узагальнених показників було проведено роботу мотиваційно-ціннісного, пізнавального, навчального, практичного та творчого спрямування, що відповідала етапам реалізації тренінг-курсу.

Відтак практична реалізація позитивного впливу релігійного чинника та врахування негативного впливу споживацьких та авторитарних світоглядних настановлень може стати основою формування СВО, внутрішньої її узгодженості, а відтак і одним з провідних соціально-психологічних механізмів самоорганізації суспільного життя.

Перспективи подальших досліджень з цього напрямку вбачаються у ґрунтовному аналізі і розробці механізмів та моделей формування психосоціальної, духовно-душевної й душевно-психічної зрілості особистості як визначальної умови виходу з системної суспільної кризи, де сутнісним показником зрілості виступає соціальна відповідальність особистості.

Список використаних джерел

1. Баранова С. В. Відповідальність особистості як складова особистісної зрілості / С. В. Баранова // Соціальна психологія особистості : наукові студії із соціальної та політичної психології. – Вип. 26 (29). – 2011. – С. 126–133.
2. Донченко О. А. Феномен містичної співпричетності як психоінстинктивний чинник групового структурування / О. А. Донченко // Соціальна психологія. – 2009. – №4 (29). – С. 3–20.
3. Євченко І. М. Вплив християнських цінностей на особистісний розвиток підлітків / І. М. Євченко, А. М. Маслюк // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості. – К., 2017. – Т. VI. – Вип. 13. – С. 48–56.
4. Климишин О. І. Християнсько-психологічні основи розвитку духовності особистості / О. І. Климишин // Психологія особистості. Аксиопсихологія розвитку особистості в освітньому середовищі. – 2012. – Вип. № 1 (3). – С. 69–78.
5. Кочубейник О. М. Автентичність особистості у перспективі “post”: особливості бачення / О. М. Кочубейник // Соціальна психологія. – 2010. – №1. – С. 107–117.
6. Палагнюк О. В. Соціальне утриманство як життєва стратегія студентської молоді / О. В. Палагнюк // Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія. – Івано-Франківськ, 2013. – Вип. 18. – Ч. 2. – С. 26–34.
7. Савелюк Н. М. Базова структура ідентичності особистості у контексті рівня її релігійної активності / Н. М. Савелюк // Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine : collective monograph. – Vol. 3. – Lublin : Izdawnictwa «Baltija Publishing», 2017. – С. 97–116.
8. Свідерська Г. Релігійність як аспект культури життєвого самовизначення сучасного студентства / Г. Свідерська // Становлення культури життєвого самовизначення сучасної молоді: психологічна теорія і практика [монографія] / за ред. Г. Радчук. – Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. – С. 450–475.
9. Штепа О. С. Тренінг «Актуалізація особистісної зрілості» // Практ. психологія та соц. робота. – 2005. – Т. 2. – С. 42–46; 2005. – Т. 3. – С. 48–62; 2005. – Т. 4. – С. 22–36.
10. Як будувати власне майбутнє: життєві завдання особистості : [наук. моногр.] / [Т. М. Титаренко, О. Г. Злобіна, Л. А. Лепіхова та ін.]; за наук. ред. Т. М. Титаренко; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград : Імек-ЛТД, 2012. – 512 с.
11. Karwatowska, Małgozata Autorytety w opiniach młodzieży / Małgozata Karwatowska. – Wydawca : UMCS, 2011. – W. 1. – 244 s.
12. Oliynyk, Maria I. Occupational training and family relationships of students in conditions of personal crisis experience / Maria I. Oliynyk, O. V. Palahnyuk // International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEI) – Vol. 2 – Issue 3. – 2015. – С. 125–135.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Baranova S. V. Vidpovidalnist osobystosti yak skladova osobystisnoi zrilosti / S. V. Baranova // Sotsialna psykholohiia osobystosti : naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Vyp. 26 (29). – 2011. – S. 126–133.
2. Donchenko O. A. Fenomen mistychnoi spivprychetnosti yak psykhoinstynktyvnyi chynnyk hrupovoho strukturuvannia / O. A. Donchenko // Sotsialna psykholohiia. – 2009. – №4 (29). – S. 3–20.
3. Ievchenko I. M. Vplyv khrystyianskykh tsinnosti na osobystisnyi rozvytok pidlitkiv / I. M. Ievchenko, A. M. Masliuk // Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostiuka NAPN Ukrainy. Aktualni problemy psykholohii. Psykholohiia obdarovanosti. – K., 2017. – T. VI. – Vyp. 13. – S. 48–56.
4. Klymyshyn O. I. Khrystyiansko-psykholohichni osnovy rozvytku dukhovnosti osobystosti / O. I. Klymyshyn // Psykholohiia osobystosti. Aksiopsykholohiia rozvytku osobystosti v osvithnomu seredovyshchi. – 2012. – Vyp. № 1 (3). – S. 69–78.
5. Kochubeinyk O. M. Avtentychnist osobystosti u perspektyvi “post”: osoblyvosti bachennia / O. M. Kochubeinyk // Sotsialna psykholohiia. – 2010. – №1. – S. 107–117.
6. Palahnyuk O. V. Sotsialne utrymanstvo yak zhyttieva stratehiia studentskoi molodi / O. V. Palahnyuk // Zbirnyk naukovykh prats: filosofiia, sotsiolohiia, psykholohiia. – Ivano-Frankivsk, 2013. – Vyp. 18. – Ch. 2. – S. 26–34.

7. Saveliuk N. M. Bazova struktura identychnosti osobystosti u konteksti rivnia yii relihiinoi aktyvnosti / N. M. Saveliuk // Development and modernization of social sciences: experience of Poland and prospects of Ukraine : collective monograph. – Vol. 3. – Lublin : Izdevnieciba «Baltija Publishing», 2017. – S. 97–116.
8. Sviderska H. Relihiinist yak aspekt kultury zhyttievoho samovyznachennia suchasnoho studentstva / H. Sviderska // Stanovlennia kultury zhyttievoho samovyznachennia suchasnoi molodi: psykholohichna teoriia i praktyka [monohrafiia] / za red. H. Radchuk. – Ternopil : TNPU im. V. Hnatiuka, 2016. – S. 450–475.
9. Shtepa O. S. Treninh «Aktualizatsiia osobystisnoi zrilosti» // Prakt. psykholohiia ta sots. robota. – 2005. – Т. 2. – S. 42–46 ; 2005. – Т. 3. – S. 48–62; 2005. – Т. 4. – S. 22–36.
10. Iak buduvaty vlasne maibutnie: zhyttievi zavdannya osobystosti : [nauk monohr.] / [T. M. Tytarenko, O. H. Zlobina, L. A. Liepikhova ta in.] ; za nauk. red. T. M. Tytarenko ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. – Kirovohrad : Imek-LTD, 2012. – 512 с.
11. Karwatowska, Małgozata Autorytety w opiniach młodzieży / Małgozata Karwatowska. – Wydawca : UMCS, 2011. – W. 1. – 244 s.
12. Oliynyk, Maria I. Occupational training and family relationships of students in conditions of personal crisis experience / Maria I. Oliynyk, O. V. Palahnyuk // International Journal of Social and Educational Innovation (IJSEIro) – Vol. 2 – Issue 3. – 2015. – S. 125–135.

Palahnyuk, O. V. Christian values-based training as a personal social responsibility development factor. A social crisis activates the value of personal self-preservation thus pushing out the spiritual values, which are the highest-level values, to the periphery of mass consciousness. The key issue in developing social responsibility of the individual and therefore overcoming the crisis is finding an algorithm and the mechanisms of internal "rebirth" of the individual, which is also a way to personal maturity. A number of researchers argue that the only way out of the crisis in Ukraine lies through the spiritual (religious) revival of Ukrainians. From the perspective of the psychology of religion, Christian values are the basis of individuals' spiritual growth and the natural laws that guide a personal life. The results of the theoretical and empirical research conducted by the author showed that a considerable number of university students were experiencing a life crisis, the essential characteristics of which were instrumental in finding the ways to develop personal social responsibility. This was done through the development and application of a training program aimed at harmonizing the trainees' socio-psychological, mental and spiritual development. It is noteworthy that the social responsibility development training was based on Christian values and used special methods and work forms. The analysis of the pre- and post-training data found qualitative and quantitative changes in 9 out of 11 generalized indicators, which suggested the training's effectiveness and proved a positive impact of religion on the development of personal social responsibility as a leading social life self-organization factor.

Key words: identity crisis, social responsibility of the person, Christian values, socio-psychological training, spiritual crisis, social dependence, world outlook.

Відомості про автора

Палагнюк Ольга Василівна, асистент кафедри педагогіки та психології дошкільної освіти Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна.

Palahnyuk, Olha Vasylivna, Assistant Prof., Dept. of pedagogy and psychology of preschool education, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.

E-mail: o.palahnyuk@chnu.edu.ua